

Ur *Tidsignal* nr 15
Håkan Blomqvist

Ryska revolutionen – en översikt

Natten till den 25 oktober¹ 1917 skred Petrogradsovjetens revolutionära militärkommitté till verket. Beväpnade arbetare och matrosar besatte järnvägsstationerna, el- och vattenverket, ammunitions- och livsmedelsförråd, broarna över Neva, telefonstationen och riksbanken. När delegaterna sent på kvällen öppnade den andra Allryska sovjetkongressen i den forna aristokratiska flickskolan Smolnyj genljöd ännu eldgivning över staden. Inom kort skulle den provisoriska regeringens ministrar vara arresterade och kongressen ha utsett sin egen regering, folkkommissariernas råd, bolsjevikregeringen.

Ett nytt kapitel i Europas historia hade inletts. Vad som för de flesta bedömare i väst uppfattades som ett tillfälligt äventyr av en handfull extremister i krigstidens kaos utvecklades till en ny politisk, ekonomisk och social ordning i världens största statsbildning. En internationell maktfaktor som få kunde nonchalera och kring vilken huvudmotsättningarna i 1900-talets världspolitik och ideologiska kamp kom att kretsa.

Att ens använda beteckningen Oktoberrevolutionen utan citationstecken, bolsjevikernas egen term för sitt maktövertagande, hör till ovanligheterna i dagens dominerande historieskrivning. Istället används gärna ordet ”kupp”, ibland med prefixet ”militär”. Syftet är att understryka både det konspirativa elementet i störtandet av den provisoriska, ”demokratiska”, regeringen och avsaknaden av den breda folkliga massrörelsen på gatorna från Februarirevolutionens inledande skede. Det relativt sett lilla bolsjevikpartiet utnyttjade, enligt den versionen, Rysslands extrema krisläge under världskriget, grep makten genom sina trogna militära förband i huvudstaden och upprättade sin kommunistiska diktatur. En diskussion kring det synsättet kräver en tillbakablick på förutsättningarna.

Bakgrunden

På tröskeln till 1900-talet var Tsarryssland jordens största statsbildning och sträckte sig från Stilla havet i öster till Tyskland i väster. Efter trehundra års expansion; i öster över Sibirien, i söder ner över Turkestan och Kaukasus och västerut över Baltikum, Polen, Ukraina och Finland, hade det ryska tsardömet kommit att innesluta en värld – eller snarare flera världar – med hundratals folkslag, språk och kulturer. De kontrollerades av en stat som vid ingången till det nya århundradet befann sig i djup obalans och kris.

Ekonomiskt hade en snabb industrialisering ägt rum från 1880-talet i urbana områden kring framförallt Sankt Petersburg, Moskva, Baku och i Donetsbäckenet, där utländskt kapital och importerad teknologi skapat en modern storindustri. Till stora delar var dock det vidsträckta imperiet ännu oberört av industrialiseringen. Jordreformerna på landsbygden, som inletts när livegenskapen avskaffades 1861, utvecklades långsamt.

Socialt bars tsardömet upp av ett smalt skikt aristokrati där godsägare, hovkretsar, ämbetsmän och officerare bevakade sina intressen och efterhand inbegrep den framväxande industrialismens ledande grupper av finans- och industrimän. Den begynnande moderniseringen hade alstrat en liten medelklass av tjänstemän, skollärare, studenter, köpmän och bättre ställda bönder. Utsikten för de flesta av landsbygdens fattiga som lämnade jorden var emellertid att söka sig till städernas växande proletariat av fabriksarbetare, tillfällighetsarbetare och tjänstefolk. Fram till första världskriget ökade denna lönearbetarklass till omkring femton

---

¹ I Ryssland användes 1917 ännu den Julianska kalendern som låg tretton dagar efter den Gregorianska vilken sedan 1500-talet efter hand kommit att gälla i västra Europa. Den ryska kalenderns 25 oktober motsvarades alltså av 7 november i övriga Europa. Sovjetstyret övergick i februari 1918 till den Gregorianska tidräkningen.

miljoner människor varav drygt tre miljoner arbetade som industriarbetare, nästan var tredje inom storindustrin på fabriker med över tusen anställda.

Ändå utgjorde industrialiseringens befolkningsgrupper en försvinnande minoritet av imperiets bortåt 130 miljoner invånare varav över åttio procent fortfarande levde som bönder.

Politiskt präglades tsardömet vid ingången till 1900-talet av växande motsättningar mellan å ena sidan enväldets stöttepelare: hovet, kyrkan, militären och aristokratin, och å andra sidan kraven på medborgerliga rättigheter, sociala reformer och jordreform från industrialismens nya folkgrupper och bönderna. De utmanande politiska krafterna kunde sammanfattas i tre riktningar:

En liberal opposition hade formerats i borgerliga samhällsskikt krävde förändringar i riktning mot parlamentarisk demokrati, sekularisering och medborgerliga rättigheter efter västeuropeiskt mönster. Den grupperade sig från 1905 kring de Konstitutionella Demokraterna eller ”kadeterna”.

En framväxande marxistisk arbetarrörelse konstituerade sig som Rysslands Socialdemokratiska arbetarparti 1898 för att fem år senare splittras i de två välkända offentliga fraktionerna, mensjeviker och bolsjeviker. Till arbetarrörelsen hörde också det judiska arbetarpartiet Bund, anarkosyndikalister och andra riktningar inom den radikala intelligentian och industriarbetarklassen.

Den tredje huvudriktningen utgjordes av de populistiska rörelserna som strävade efter bondebefolkningens frigörelse genom bygemenskapens – miren – övertagande och kollektiva brukning av godsägarnas, statens och kyrkans jord. Den representerades från 1902 främst av det Socialist-revolutionära partiet, SR, som byggde vidare på traditionen från 1800-talets narodniker, folkvännerna. Dessa hade utgjorts av i huvudsak radikala studenter som förgäves försökt väcka bönderna till uppror mot godsägarväldet och tsardömet på 1870-talet för att under trycket av repressionen övergå till terroristaktioner mot enväldets företrädare, med mordet på tsar Alexander II år 1881 som främsta exempel.

Under 1800-talet hade tsardömet skakats gång på gång av imperiets motsättningar. Även om de väldiga bondeupproren tycktes tillhöra det förgångna var social oro på landsbygden vanlig och kunde åter flammas upp i plundringar och upplopp. Framväxten av underjordiska arbetarorganisationer förändrade efter hand förutsättningarna. Olagliga fackföreningar hade vuxit fram redan från 1870-talet och förenades kring sekelskiftet med den underjordiska marxistiska arbetarrörelsen. Trots repressionen från säkerhetspolisen – ochrana – utgavs hemliga fabriksblad och genomfördes strejker, ibland med våldsamma förlopp. Det ryska nederlaget i kriget mot Japan 1904 innebar ytterligare slag mot imperiets stabilitet.

Den första revolutionen

Den ”blodiga söndagen” i januari 1905, när tsarens trupper öppnade eld mot en fredlig uppvaktning av hungrande arbetare utanför Vinterpalatset, utlöste en våg av strejker över landet. Tillsammans med soldatmyterier utvecklades oroligheterna till generalstrejk i oktober som omfattade miljontals arbetare. De strejkandes ombud från arbetsplatser och branscher sammanslöt sig till råd, på ryska *sovjet*, i ett femtiotal städer med sovjeten i Sankt Petersburg som ledande kraft. På landsbygden försökte bönder ta över godsägarjord. I Polen, Georgien och Finland restes krav på självstyre.

Tsardömet svarade med eftergifter – och repression. I det s.k. Oktobermanifestet utlovade Nikolaj II konstitutionella reformer genom ett representationssystem i form av en rådgivande församling, дума. Samtidigt krossades generalstrejken och sovjeterna med militärmakt, i Moskva med tusentals offer som följd. Ledarna fängslades, organisationerna upplöstes. Militära ståndrätter arkebuserade ett antal tusen ledare för bonderörelserna.

Omkring 1910 återstod kanske tiotusen underjordiska medlemmar i de marxistiska partier som 1905 räknat minst femton gånger större medlemsantal. Politiska reformer och liberalisering uteblev medan regimen sökte svetsa samman sin sociala bas kring en kombination av den nya tidens nationalism med förryskning av imperiet och den ortodoxa kyrkans mystik. De ”Svarta Hundradena”, en samlingsbeteckning för monarkistiska och antisemitiska grupper som piskat upp pogromer och attackerat strejkande, blev sinnebild för regimen reaktionära framtoning. Med massakern på strejkande guldfältsarbetare vid floden Lena 1912 inleddes en ny radikalisering. Våren 1914 strejkade en och en halv miljon arbetare och i den fjärde duman från 1912 mötte enväldet opposition. Tsardömets ledande kretsar levde i en alltmer verklig-hetsfrämmande föreställningsvärld både vad gällde tillståndet i riket och sina maktpolitiska möjligheter. Världskriget skulle göra slut på illusionen.

Februarirevolutionen

Det första världskriget har beskrivits som slutet för den europeiska 1800-talscivilisationen. Det var industrialismens första totala krig som krävde en mobilisering av samhällets resurser utan tidigare motstycke. Det ryska tsardömet kunde inte bära tyngden av de uppgifterna. Tolv miljoner man hade ställts under vapen men efter korta inledande framgångar drabbats av svåra nederlag. Vid slutet av 1916 kunde förlusterna räknas i över tre och en halv miljoner stupade och sårade ryska soldater plus minst två miljoner i tysk och österrikisk krigsfångenskap.

I början av 1917 hade den ryska ekonomin sjunkit ned i kaos och samhället imploderade under krigets tryck. Strejker, demonstrationer och soldatmyterier hörde till vardagen. När textilarbeterskor i Petrograd på den internationella kvinnodagen 23 februari (8 mars) demonstrerade mot kriget och livsmedelsbristen inleddes ett händelseförlopp som inom loppet av en dryg vecka hade störtat den trehundraåriga Romanovdynastin.

Till skillnad från 1905 gick denna gång de kejsrerliga trupperna över till folkmassornas sida, tsaren tvingades abdikera och ledamöterna av duman tillsatte en provisorisk regering under ledning av de liberala kadeterna med fred, parlamentarism, politiska rättigheter och jordreform på programmet.

Samtidigt återuppstod, på mensjevikernas initiativ, Petrogradsovjeten som en samlande rådsförsamling för huvudstadens arbetare och likt 1905 spred sig exemplet snabbt över de industrialiserade delarna av imperiet. I takt med upplösningen av tsardömets maktstrukturer fylldes vakuemet på många håll av lokala soldatråd, fabrikskommittéer och bondekommittéer. Den provisoriska regeringen ställdes omedelbart inför de motsättningar och kriser som enväldet sökt bemästra.

”*Ned med kriget!*”, hade varit en av de främsta parollerna när massorna strömmade in i Tauriska palatset för att förmå dumaledamöterna att ta över styret. Den nya regeringen var emellertid bunden till sina allierade i ententen, Frankrike och Storbritannien, att inte sluta någon separatfred. ”Bröd!” hade varit de hungrande kvinnornas krav när brödbutikerna plundrades under revolutionens första dagar men livsmedelskrisen förvärrades. Den nya regeringens smala maktbas inom den liberala borgerligheten kunde inte hävda sig mot folkmassornas upproriska aktivitet som kanaliserades till sovjeterna.

En situation av dubbel maktutövning utvecklades: å ena sidan den provisoriska regeringens ministrar i besittning av den formella statsmakten, å andra sidan Petrogradsovjeten som representant, inte bara för de arbetande folkskikten i huvudstaden utan för sovjetrörelsen ute i landet. Utan sovjetens godkännande kunde den provisoriska regeringen inte styra.

Under veckorna efter tsarens fall återvände ledarna för de tidigare förföljda demokratiska och socialistiska rörelserna till Petrograd från exilen utomlands eller förvisningsorterna i Sibirien. Medan den provisoriska regeringen inledningsvis dominerades av kadeterna anfördes Petrogradsovjeten av mensjevikerna och socialistrevolutionärerna. Aleksander Kerenskij som stod

de sistnämnda nära och tillhörde sovjetens ledning utsågs till justitieminister. De följande månaderna fortsatte den gamla ordningens sönderfall med upplösning av krigsmakten, jord- ockupationer, arbetarkontroll på fabrikerna och krav från nationella minoritetsfolk på självstyre.

Att den aktiva kraften bakom denna upplösning skulle ha utgjorts av bolsjevikernas agitation är en föreställning som kritiserats av socialhistoriskt inriktade forskare som undersökt soldaternas, arbetarnas och böndernas självaktivitet. De radikala partierna hade få möjligheter att påverka massförlopp som omfattade miljontals människor.

Efter en regeringskris i maj 1917 till följd av de fortsatta krigsplanerna trädde socialist-revolutionärerna och mensjevikerna in i regeringen. Medan kadeterna behöll posten som regeringschef utsågs Kerenskij till krigsminister.

Misslyckade försök att förmå de västallierade – som just fått anslutning av USA:s inträde i kriget – till fredsinitiativ följdes av en sista ödesdiger militär aktion. Den 18 juni (1 juli) inledde Kerenskij den s.k. Segeroffensiven. En inledande vecka av framgångar följdes av tysk motoffensiv och militära nederlag. Under loppet av fjorton dagar förlorade de ryska trupperna fyrahundratusen man i stupade, sårade och fångar och tvingades retirera tiotals mil. Veckan före den sista offensiven hade också mer än hundratusen man övergivit fronten för att bege sig hemåt. Samtidigt skärptes de sociala motsättningarna i städerna och på landsbygden liksom de nationella rörelsernas krav.

Bolsjevikerna och Lenin

Av Februarirevolutionens mer betydande politiska riktningar är det bara bolsjevikerna som stod utanför regeringspolitiken under dessa dagar. Splittringen av den ryska socialdemokratin 1903 hade i huvudsak rört hur partiet skulle organiseras; som ett bredare massparti av väst-europeisk typ, vilket var mensjevikernas inriktning, eller som en mer sammansvetsad aktivistorganisation anpassad efter underjordiska förhållanden, vilket var bolsjevikernas alternativ. I förlängningen skymtade olika föreställningar om hur tsarväldet kunde avskaffas och villkoren för en framtida rysk revolution.

För bolsjevikerna intog medveten revolutionär förberedelse och handling en mer central plats än hos mensjevikerna. Gemensamt för de båda riktningarna var emellertid den marxistiska tanken att utvecklingen från de gamla feodala förhållandena till socialismens framtidsrike måste löpa igenom ett skede av industriell kapitalism och borgerlig parlamentarisk demokrati. Först därigenom kunde förutsättningarna mogna för socialisering av produktionen och ett jämlikt socialistiskt samhälle. I inledningsskedet av Februarirevolutionen skiljde sig inte heller bolsjevikernas kritiska stöd åt provisoriska regeringen från de övriga partiernas. Den inriktningen förändrades när Lenin och hans närmaste medarbetare i ett plomberat tåg via Tyskland återvände från exilen i Schweiz i mitten av april. I Lenins s.k. Aprilteser underkändes hela det tidigare schemat.

Revolutionsrörelsen kunde inte, menade Lenin, knyta sitt öde till den provisoriska regeringen. Den ryska borgerligheten var för svag – och alltför beroende av både det gamla systemet och sina internationella allierade i kriget – för att leda Ryssland till demokrati, jordreform och fred. Istället måste arbetarklassen ta makten i egna händer i samarbete med bönderna, upplösa den gamla ordningens institutioner och överföra all makt till sovjeterna för ett omedelbart slut på kriget. Ryssland var ännu inte moget för socialism men var den svagaste länken i kapitalismens kedja och skulle få stöd av proletariatet i Europas mer utvecklade länder. Först så kunde Februarirevolutionens löften om ”Jord, fred och bröd” förverkligas.

Likt övriga partier i den ryska revolutionsrörelsen var bolsjevikerna under 1917 splittrade och mycket lösligt sammanfogade med en minimal ledande organisatorisk apparat. Lenins ”Aprilteser” avvisades av partiets centrala organ. Det var först när Lenin direkt vände sig till med-

lemmarna under trycket av den allmänna radikaliseringen som partiet anammade den alltmer populära parollen ”All makt åt sovjeterna”. I samband med Kerenskij's misslyckade juni-offensiv vägrade stora delar av huvudstadens bolsjevikiska truppförband att bege sig till fronten och förenades under de s.k. Julidagarna istället med matroserna från Kronstadt i en väpnad demonstration för att förmå sovjeten att ta makten.

Inom bolsjevikpartiet, som anklagades för demonstrationen, rådde i själva verket kaos när delar av ledningen stödde aktionen medan andra försökte hålla den tillbaka. Lenin själv tog sin tillflykt till Finland.

Demonstrationen skingrades av regeringstroga trupper, undantagstillstånd proklamerades, bolsjevikpartiet olagligförklarades och dess centrala tidning Pravda förbjöds, partilokaler skövlades och hundratals av partiets aktivister fängslades. Regeringen ombildades och med Kerenskij som regeringschef försökte den återupprätta regeringens och myndigheternas auktoritet. Lenins personliga inställning till ett maktövertagande hade vacklat från övermodiga formuleringar på första Allryska Sovjetkongressen i juni om att bolsjevikerna ensamma kunde ta makten till försök att hålla tillbaka de radikala matroserna och soldaterna i juli.

Efter katastrofen vid fronten och Julidagarna i Petrograd gled Februarirevolutionens vision om den radikaldemokratiska republikens fredliga utveckling ur händerna på de agerande krafterna. Betydelsen av den politiska motreaktionen efter Julidagarna och utvecklingen i riktning mot auktoritära lösningar under perioden, har understrukits inte bara i den forna sovjetiska historieskrivningen. Från borgerliga kretsar krävdes återupprättandet av lag och ordning med upplösning av soldatråden och sovjeterna. Kerenskij återinförde dödsstraffet vid fronterna, begränsade soldatkommittéernas rättigheter, sände trupper mot agrarrevolterna och sammankallade en rådgivande statskonferens till Moskva i slutet av augusti. Konferensen som förenade representanter för arbetsgivare, officerare, yrkesgrupper, kyrkan och de politiska partierna, förutom bolsjevikerna, blev upptakten till en ny kraftmätning.

Kerenskij's nyutnämnde överbefälhavare, general Kornilov som hårdhänt hade återupprättat disciplinen vid sydvästfronten, framträdde med ett program för att upplösa revolutionskommittéerna, införa undantagstillstånd och militarisera järnvägarna samt krigsindustrin och lät kort därpå kosacktrupper marschera mot huvudstaden. Syftet med truppmobiliseringen var att upprätta militärstyre, hävdade arbetarpartierna.

Petrogradsovjeten mobiliserade till försvar och bolsjevikerna togs till nåder av den sittande regeringen. Deras anhängare inom krigsmakten och bland järnvägsarbetarna bidrog till att hejda framryckningen av trupper och agitatorer övertygade Kornilovs styrkor att de förts bakom ljust. Inom loppet av dagar var de motrevolutionära förbanden upplösta och Kornilov själv arresterad. Försöken till borgerlig normalisering eller restauration efter Julidagarna slog tillbaka i en galopperande radikaliserings. Kadeterna som öppet sympatiserat med Kornilov misskrediterades. Kerenskij's stöd hos den ledande militären och de borgerliga samhällsskikt som knutit sina förhoppningar till augustikonferensen var undergrävt. De nyss olagliga bolsjevikerna framstod som segrare. För allt bredare grupper inom den folkliga revolutionsrörelsen återstod bara sovjeterna.

Kupp eller revolution?

Till frågan om Oktober som revolution eller statskupp bör några omständigheter framhållas. Den provisoriska regeringen hade inte valts demokratiskt av folkets breda lager utan hämtade sitt formella mandat från tsardömets дума. Det var istället Petrogradsovjeten och det växande nätverket av lokala sovjeter som utsågs av växande antal miljoner väljare.

Reellt bars den provisoriska regeringen inledningsvis fram av den brokiga revolutionsrörelsen tills denna rörelse splittrades mellan skilda sociala, nationella och politiska intressen: Mellan bönderna som egenmäktigt beslagtog jorden och dem som försvarade äganderätten eller en

rättsligt reglerad jordreform. Mellan industriarbetarna som införde arbetarkontroll över produktionen och det privata näringslivets intressen. Mellan soldaterna som lämnade fronterna och militärledningen som skulle upprätthålla deras försvar. Mellan behovet av att hålla ihop imperiets gemensamma ordning och försörjningssystem och de nationella rörelsernas krav.

Till sist kunde inte längre den provisoriska regeringen hålla ihop de olika processerna och förlorade sina handlingsalternativ. Samtidigt blev bolsjevikerna, som stått fria från ansvaret för den fortsatta krigspolitiken och det förvärrade försörjningsläget, alltmer populära bland soldaterna och de stora städernas industriarbetare.

Att bolsjevikerna hösten 1917 utgjorde en obetydlig minoritetsfalang i rysk politik har sedan länge vederlagts av forskningen. Från att kring utbrottet av Februarirevolutionen ha räknat omkring tjugotusen partimedlemmar låg antalet i början av november runt en kvarts miljon eller fler. Många lokal organisationer hade vuxit från några tiotal eller hundratal medlemmar till många tusen. Från att ha varit underjordiskt parti före 1917 utgav bolsjevikerna i september 75 olika offentliga tidningar. Pravdas upplaga steg från 90 000 i juli till ett par hundratusen i oktober.

Under de dryga sex månaderna av revolutionära händelser utvecklades bolsjevikpartiet till ett instrument för de s.k. *praktiki*, ett skikt av unga upproriska soldater och arbetare vilkas centrala drivkraft var social revansch och att själva ta över makten i samhället. De var inga djupsinniga marxister eller skolade politiker men tillhörde ryggraden i miliser, soldatkommittéer och fabriksråd som i praktiken börjat styra det forna imperiet på lokal nivå. Bolsjevismen blev i viktiga avseenden, framhåller socialhistorikerna, det organisatoriska uttrycket för denna upprorsrörelse själv och anpassade sig till den.

I flera av imperiets urbana centra kom partiet efter Kornilovhändelserna i september att bli Rysslands största. Det gällde inte bara i huvudstaden med dess länge erkänt röda arbetarförstäder. Siffrorna över valen till stadsduman i Moskva antyder något om vidden av radikaliseringen. I juni erhöll socialistrevolutionärerna 58 procent av rösterna, mensjevikerna 12 procent, kadeterna 17 och bolsjevikerna 11 procent. Fem månader senare hade socialistrevolutionärernas röstandel reducerats till 10 och mensjevikernas till 5 procent. Kadeterna å sin sida vann hela 35 procent medan bolsjevikerna övertagit en stor del av vänsterpartiernas väljare och räknade in hela 50 procent.

Inom sovjetsystemet var tendensen än tydligare. I september övergick majoriteten i de största sovjeterna, Moskvasovjeten och Petrogradsovjeten, till bolsjevikerna. På den första landsomfattande sovjetkongressen i juni 1917 hade bara ett hundratal av kongressens över tusen delegater räknats till bolsjevikerna. Vid tiden för den andra Allryska sovjetkongressen i början av november 1917 var bolsjevikerna det största partiet i den samlade sovjetstrukturen. Av de församlade 650 delegaterna på kongressen representerade cirka trehundra bolsjevikerna samt ett drygt åttiotal en vänsterfraktion som nu brutit sig ur socialistrevolutionärerna som ett eget parti (Vänster-SR).

Den amerikanske historikern Rex Wade påminner om innebörden av vad som hade hänt när arbetarråden och soldatkommittéerna höll val efter Kornilovhändelserna: "Genom dessa nyval av deputerade och officerare blev bolsjevikerna och andra vänsterkrafter valda till ledningen för sovjeterna och även till fackföreningar, fabrikskommittéer, armékommittéer och en del offentliga ämbeten. (...) De kunde vid denna tid helt rimligt göra anspråk på att tala för 'sovjetdemokratin', för arbetar- och soldatmassorna i stadssovjeterna och för deras krav på sovjetmakt."

Till skillnad från Duman som utsetts genom tsarväldets vallagar och överrepresenterat de bättre situerade var sovjeterna utsedda från samhällets djupa led och sovjetkongressen representerade bortåt tjugotusen miljoner soldater, arbetare och bönder. Det bolsjevikparti som

skred till aktion natten till den 25 oktober utgjorde uppenbarligen inte längre någon marginell politisk formation utan revolutionsrörelsens urbana centrum. Det hade sedan slutet av april oupphörligt krävt makten åt sovjeterna och länge helt offentligt förklarat att det strävade efter och förberedde ett sådant maktövertagande. Bakom den inriktningen hade det till sist fått en majoritet av sovjetdelegaterna.

Ombuden på den försenade råds-kongressen ställdes inför fullbordat faktum, det är sant. Genom en ytterst noggrant planerad aktion, delvis offentlig, delvis hemlig, hade Petrograd-sovjetens bolsjevikledda militärkommitté besatt huvudstadens nyckelpositioner och lamslagit regeringens försök till motstånd. Kongressdeltagarna förelades, med eller mot sin vilja, regeringsmakten. Men att socialistrevolutionärerna och mensjevikerna protesterade och vägrade godta erbjudandet ändrade inte det faktum att sovjetkongressen kunde stödja sig på revolutionsrörelsens vitt förgrenade representationssystem. Genom sin majoritetsställning i detta kunde bolsjevikerna motivera sitt agerande, och den bolsjevikregering kongressens majoritet till sist valde, Folkkommisariernas råd, kunde åberopa sig på en helt annan legitimitet än den sönderfallande provisoriska regeringen.

”Fullbordat faktum”, ”kupp” och ”militär” utgjorde högst reella inslag i det som bolsjevikerna kallade Oktoberrevolutionen. Men de termerna har karakteriserat den tekniska sidan av de flesta revolutionära maktskiften och även Februarirevolutionen innehöll sådana element. Att bolsjevikernas maktövertagande utgick ifrån ett masstöd inom den folkliga revolutionsrörelsen och utgjorde ouvertyren till en revolutionär omvälvning utan motstycke, kan knappast ifrågasättas.

Sovjetmakt och inbördeskrig

Om historiker är eniga om att bolsjevikernas väg till makten fick ett växande stöd från den upproriska folkrörelsens nätverk av arbetar- och soldatråd, går tolkningarna vitt isär kring hur detta stöd bör förstås och vad bolsjevikmakten kom att representera. Utgjorde bolsjevikerna själva en produkt av dessa sociala rörelser och den revolutionära processens förlängning i form av politisk makterövring och social omstörtning? Eller utnyttjade de bara det tillfälliga masstödet för att sjösätta ett eget utopiskt socialt experiment som endast kunde upprättas med växande inslag av tvång och terror?

Att den nya bolsjevikmakten såg sig själva som ett koncentrerat och legitimt uttryck för revolutionen är givet. Sovjetkongressen utfärdade omedelbart en rad dekret, författade av Lenin som utsetts till regeringens ordförande, kring revolutionsrörelsens dominerande frågor. Ett dekret om freden föreslog vapenstillestånd på alla fronter och en ”demokratisk fred” utan annekationer. Dekretet om jorden upphävde godsägarnas, tsarfamiljens och kyrkans äganderätt och överförde deras jordinnehav till bondesovjeterna. Den av fabrikskommittéerna redan införda arbetarkontrollen upphöjdes till lag. Imperiets olika nationer utlovades självbestämmande om de så önskade. Åtgärderna låg i linje med den folkliga revolutionsrörelsens krav sedan februari. Detta gällde också för besluten att ”fullständigt demokratisera armén” genom att avskaffa gradbeteckningar och låta officerarna väljas av soldatkommittéerna. Nationaliseringen av bankväsendet för att förhindra kapitalflykt och skärpningen av regleringar mot spekulation och svarta börs-handel tillhörde den typen av åtgärder som både allmänt ingick i de socialistiska rörelsernas program och framtvungades av kristidens nödläge.

Man bör här ha i minnet att bortåt tre fjärdedelar av dem som röstade i valen till stadsdumorna och den planerade konstituerande församlingen tog ställning för uttalat socialistiska program om gemensamt ägande av Rysslands tillgångar. Anhängarna av vad vi idag skulle kalla privat näringsliv och fri marknad utgjorde en försvinnande minoritet bland de politiska krafter som agerade i det sönderfallande tsarimperiet 1917.

På så sätt representerade inte den nyupprättade sovjetmakten något säreget i utkanten av

revolutionsrörelsen. Kongressens beslut att all makt ute i landet skulle övergå till arbetar-, soldat- och bondedeputerades sovjeterna gick inte heller på kollisionkurs med de bönder, soldater och arbetare som bar upp dessa råd. Däremot fick den politiska splittringen mellan sovjetpartierna direkta konsekvenser.

Socialistrevolutionärerna och mensjevikerna hade alltsedan tsaren störtades vänt sig mot kraven på att sovjeterna skulle utse regering. Och knappast oväntat hade de båda partierna avvisat ett förslag från sovjetkongressen att bilda koalitionsregering med bolsjevikerna som ju nyss ställt dem inför fullbordat faktum och låtit häkta deras ledamöter i provisoriska regeringen. Istället hade de i vrede tågat ut från kongressen med förhoppningarna knutna till de stundande allmänna valen som skulle utse en rysk konstituerande församling med uppgift att dra upp linjerna för en demokratisk republik och en ny regering. För socialistrevolutionärerna och mensjevikerna saknade sovjetkongressen, genom bolsjevikernas agerande och deras eget utträde, all legitimitet. Istället för att vara en bred samling av Rysslands olika socialistiska partier, något som en växande folklig rörelse tidigare hade krävt kom sovjetregeringen inledningsvis att bestå av bara ett parti, bolsjevikerna. Det hindrade inte bolsjevikerna från att med all kraft hävda sovjetregeringens auktoritet.

Vad som för städernas borgerskap, den gamla myndighetsapparats beslutsfattare, jord ägare och officerskåren samt de åsidosatta socialistpartierna sågs som ett självsvådigt kuppöversök av ett minoritetsparti i tillfällig medvind, uppfattades av bolsjevikerna och stora radikaliserade massor som Rysslands nya legitima regeringsmakt. I det rymdes en oöverbryggbar motsättning. För sovjetmaktens anhängare stod uppgiften att så snabbt som möjligt upprätta sin auktoritet över hela det vidsträckta territoriet. Efter kortvariga men blodiga strider om Moskva tog arbetar- och bondesovjeterna på flera håll i landet över styret i ordnade former, ibland i närmast kollegialt samarbete med den gamla administrationen. Men det handlade om lugnet före stormen. I själva verket hade en kapplöpning om makten över Ryssland inletts. Ännu några veckor rådde stor osäkerhet bland de politiska motkrafterna om handlingsalternativen. Till det kom förhoppningen om att en annan utgång av händelserna fortfarande låg inom räckhåll med den konstituerande församlingen.

Konstituerande församlingen

Att trygga den konstituerande församlingens inkallande i rätt tid hade varit ett av de första besluten på sovjetkongressen och ett länge ställt krav av bolsjevikerna, bland annat just riktat mot att den provisoriska regeringen förhalat frågan.

Valen till församlingen ägde rum veckorna efter sovjetkongressen och återspeglade hur olikartat det politiska livet och partierna hade utvecklats över landet. I de största städerna Petrograd och Moskva liksom i de flesta industrisamhällen var bolsjevikerna långt större än sina rivaler liksom bland soldaterna på väst- och nordfronten. Men ute i det väldiga landsbygdsryssland dominerade socialistrevolutionärerna helt. Av drygt 41 miljoner väljare vann SR-partiets listor över femton miljoner röster medan bolsjevikerna nådde knappt tio miljoner eller cirka 24 procent av väljarna.

Valen till konstituerande församlingen

Socialistrevolutionärerna	15 848 004
Ukrainska SR	1 286 157
Mensjevikerna	1 364 826
Kadeterna	1 986 601
Bolsjevikerna	9 844 637
Övriga	11 356 651
Totalt	41 686 876

Inför den konstituerande församlingens öppnande i januari 1918 ställdes frågan om

revolutionens framtida färdriktning på sin spets. Runt om i landet försökte sovjeterna etablera sig som den nya samhällsmakten och omsätta sovjetregeringens dekret om jorden, arbetarkontrollen och övertagandet av den väpnade makten i handling.

Samtidigt upprättade forna befälhavare och ledare från den störtade provisoriska regeringens sida stödjepunkter på avstånd från de rödaste delarna av landet, främst i södra Ryssland och Sibirien.

Bolsjevikpartiet beslutade efter stormiga interna debatter att ställa konstituerande församlingens ledamöter inför ultimatum att stödja sovjetmakten och sovjetkongressens deklaration om det ”arbetande och exploaterade folkets rättigheter” eller avgå. När kravet avslogs av konstituerande församlingens majoritet och bolsjevikregeringen lät upplösa den med våld kunde få hoppas undvika den kommande konfrontationen.

Bolsjevikernas officiella motiveringar till handlingen var två, en av teknisk och en av principiell art. Kandidatlistorna som gjorts upp före oktoberrevolutionen sades inte återspegla att SR-partiet därefter splittrats och att vänsterströmningen på så sätt underrepresenterats genom valen. Men samtidigt underströks att den konstituerande församlingen i sig var en föråldrad representationsform jämfört med sovjetsystemet som direkt engagerade miljontals människor inom sovjeternas maktstrukturer.

”Konstituanten upplöstes heller icke av bolsjevikerna utan av anarkisterna. Det var anarkisten Anatol Gregorewitsch Zelesniakoff som i spetsen för matrosen från Kronstadt i januari månad trängde in i konstituanten under plenum och sade till herrarna ledamöter att de nu hade pratat nog och att de kunde utrymma huset. (...) Anarkisternas direkta aktion ställde således parterna inför fullbordat faktum, och Lenin nöjde sig med att efteråt godkänna handlingen.”

Augustin Souchy, [Den ryska arbetare och bonderevolutionen](#), utgiven av det anarkistiska förlaget Brand, Stockholm 1921

Dilemmat, menar Rex Wade, var att konstituerande församlingen, den första som valts genom allmän manlig och kvinnlig rösträtt i Ryssland, för de stora arbetar-, soldat- och bondemassorna inte längre hade någon omedelbar betydelse. Genom sovjetkongressens beslut och nya lagar om jorden, vapenstillståndet och arbetarkontrollen var den ”praktiska nyttan” av församlingen inte längre given. Av de upproriska bönderna, soldaterna och arbetarna sågs sovjeterna dessutom som deras egna institutioner, ansvariga inför dem själva och som företrädare för deras egna intressen. Den konstituerande församlingen representerade däremot alla sociala och politiska grupper och måste därför betraktas med oro; ”bourgeoisien” kunde ännu på något sätt använda den för att gripa makten och avskaffa deras erövringar.

Den s.k. konstituanten blev en samlingspunkt för dem som avvisade sovjetregeringen och dess program. I liberal historieskrivning framstår upplösningen av församlingen som den avgörande bekräftelsen på de avsikter som bolsjevikpartiet och Lenin sedan länge haft, medan socialhistoriskt inriktade forskare mer pekat på händelsen som en skiljeväg då bolsjevismen valde partidiktatur och inbördeskrig. Kritiken från vänster och ”frihetliga” riktningar har haft ett mer kluvet förhållningssätt. Medan bolsjevikernas aktion setts som bekräftelse på partiets despotiska natur har den direktdemokratiska självorganiseringen i sovjeterna framhållits positivt gentemot konstituerande församlingens parlamentariska karaktär och indirekta demokrati. Den breda revolutionsrörelsens komplexa uppfattningar om demokrati och självorganisering kan illustreras av att anarkister, vänster-SR, syndikalister och andra betydande vänsterriktningar 1918 aktivt motarbetade konstituerande församlingen till förmån för sovjetmakt. Anarkistisk politisk historieskrivning brukade också gärna framhålla att det var just anarkistiska Kronstadtmatrosen som handgripligen avhyste församlingen, inte bolsjevikerna. Efter församlingens upplösning breddades också sovjetstyret med inträdet av

vänster-SR i regeringen.

Proletariatets diktatur

Att sovjetmakten innebar diktatur förnekades inte av dess anhängare, tvärtom uppfattade de sovarkom – folkkommisariernas råd (regeringen) – snarast som Robespierres välfärdsutskott under den franska revolutionens radikalaste skede. Diktaturen sågs som de stora massornas självorganiserade och demokratiska verktyg mot den kontrarevolution som de, med revolutionsledaren Leo Trotskijs ord, befarade ”låg på lur med käkarna låsta av ursinne.” De kallade därför sin regim för ”Arbetarnas och böndernas demokratiska diktatur” eller kort och gott ”proletariatets diktatur”, ett begrepp lånat från det sena 1700-talets jakobinska kommunism och någon gång använt av Marx för att beteckna arbetarklassens herravälde i samhället, inte en specifik regeringsform.

Inledningsvis var sovjetdiktatur och partidiktatur heller inga synonymer. Tvärtom utgjordes ett mycket starkt inslag i sovjetstrukturen av just motståndet mot partimakt och partisplittring i parlamentarisk mening. Det var ”folket självt” som skulle styra genom sina direktvalda representanter från fabriker, bostadskvarter, byar och regementen, representanter möjliga att enkelt återkalla och ersätta utan att en politisk yrkeskår växte fram ovanför folkets huvud.

Lenins bok *Staten och revolutionen*, författad underjordiskt efter Julidagarna och publicerad 1918, framställde den nya tilltänkta ordningen som en stat av Pariskommunens typ, det franska exemplet från 1871 då Parisbefolkningen under ett par månader utvecklade ett revolutionärt lokaldemokratiskt styre i konflikt med den borgerliga s.k. Versaillesregeringen.

Det låg i det nya systemets natur att städernas borgerskap och den gamla aristokratin ställdes utanför den politiska representationen som organiserades genom arbetarråden liksom att det borgerliga Kadetpartiet därmed inte tillerkändes någon plats. Ännu stred emellertid de tidigare sovjetpartierna öppet om viljorna inom olika rådsförsamlingar landet runt, en strid som efter upplösningen av konstituerande församlingen skärptes. Två månader efter maktövertagandet i Petrograd började det stå klart för de agerande politiska krafterna att sovjetmakten inte bara var en hastigt förbi ilande episod. Som självpåtagen regeringsmakt ställdes den inför vidden av det ryska sönderfallets sociala katastrofer.

Kris och växande motsättningar

En sida av maktövertagandet i oktober som särskilt har understrukits var de snabba negativa följderna för stadsbefolkningen, trots drastiska åtgärder från regeringens sida för att klara försörjningsläget. För att lindra hungersnöd och massfattigdom infördes omedelbara och hårda ransoneringar med tvångsinventeringar av butikslager och distribution av förnödenheter genom fabriks- och kvarterskommittéer. Stadsvåningar konfiskerades för att inhysa bostadslösa, privatpalats gjordes till härbärgen för krigsinvalidier. Borgerliga samhällsskikt och den forna aristokratin berövades förmögenheter och egendom samt tvingades delta i arbetsmobiliseringar för snöröjning och renhållning när tyfusedemier hotade. Plundring och svartabörshandel undertrycktes brutalt.

Men samtidigt kollapsade infrastruktur och industri under trycket av den spontana militära demobiliseringen. När hemvändande soldater i tusentals konfiskerade tåg och fordon kunde inte längre det redan försvagade ryska järnvägsnätet klara försörjningstransporterna till storstäderna. Bonderevolutionen på landsbygden innebar inga omedelbara fördelar för städerna, tvärtom avbröts i många fall den försörjning som ombesörjts genom rekvisitioner och handel. Av den spannmål som behövdes för brödransonerna i Moskva och Petrograd anlände i januari 1918 endast sju procent och ransonerna sänktes under existensminimum.

Putilovverken i Petrograd och övriga storindustrier som utgjort bolsjevikmaktens sociala bas avfolkades, massarbetslöshet och svält drev industriarbetare tillbaka till den landsbygd de

nyligen rekryterats ifrån. I mitten av 1918 var 60 procent av huvudstadens kvarvarande befolkning arbetslös, men då hade en miljon av dess invånare redan övergivit staden.

Försörjningsläget förvärrades ytterligare när kriget åter tog fart. I februari 1918, trött på sovjetregeringens förhållning av fredsförhandlingarna och oroad över återkommande appeller till myteri bland frontlinjernas soldater, gick den tyska krigsledningen åter till offensiv och påtvingade utan svårighet sovjetstyret den hårda freden i mars i Brest-Litovsk. Därmed tycktes det forna imperiet gå mot inte bara sin politiska upplösning, utan också ett territoriellt sönderfall.

Sovjetregeringen tvingades uppge en tredjedel av det forna europeiska territoriet; de baltiska länderna, Polen och Ukraina hamnade under tysk ockupation. Där låg några av tsardömet viktigaste industriella centra och huvuddelen av spannmålsproduktionen. Även de nationella frigörelse-strävanden som bolsjevikerna försvarat mot den provisoriska regeringen tenderade att förvärpa krisläget. I vakuumet efter den gamla statsmaktens sammanbrott stred olika grupperingar om inflytandet på regional nivå, och tsardömet forna ekonomiska arbetsfördelning mellan landets olika delar slets sönder.

Rysslands urbana och industriella centra klipptes av från sina försörjningskällor, nöden övergick i svält och social fragmentering med våldsamma konflikter i släptåg, mellan stad och land, rivaliserande nationaliteter, sociala grupper och politiska formationer. De revolutionära processer som tyckts stråla samman bakom kraven på sovjetstyre och bolsjevikernas maktövertagande i oktober drev nu istället allt längre isär, den sociala basen för sovjetmakten undergrävdes och bolsjevikerna fann sig efterhand vara på kollisionskurs med stora delar av de radikaliserade folkmassor som fört dem till makten.

Sovjetregeringens försök att utlysa krigstillstånd och bygga upp en ny armé, Röda armén, mot den tyska offensiven i februari gick stick i stäv med den krigströtthet och spontana militära demobilisering som i oktober hade bidragit till bolsjevikernas seger.

Återupptagandet av tsartidens avskydda spannmålsrekvisitioner provocerade de bönder som från sommaren 1917 vänt sig bort ifrån provisoriska regeringen och satt sitt hopp till sovjeterna.

Nödvändigheten av att reorganisera, samordna och disciplinera produktions-, och transportsystemen ställdes emot självstyre och lokala behov.

Men istället för att uppfatta den följande utvecklingen mot centralisering och maktmonopol som på förhand planerad av bolsjevikerna har socialhistoriker framhållit betydelsen av att de sociala processernas isärglidning. Bolsjevikpartiets omvandling från den folkliga revolutionsrörelsens kanal i oktober 1917 till det centraliserade statsparti som efterhand monopoliserade all makt i Ryssland handlade om att försvara sönderfallande försörjningssystem och den nya sovjetmaktens framväxande institutioner.

Bland hoten bör, vid sidan av försörjningskollapsen, främst nämnas följderna av den tyska offensiven 1918 och den kostsamma freden i mars. Härigenom förlorade sovjetmakten inte bara ovan nämnda försörjningsmöjligheter utan även centrala politiska stödjepunkter bland arbetare och soldater i städer som Vilnius, Narva, Riga, Warszawa, Kiev och Minsk. När tyska trupper efter Brest-Litovskfreden kunde ge stöd åt den motrevolutionära, vita sidan i det finska inbördeskriget och besegra den finska socialdemokratins röda garden, bleknade också hoppet om den internationella revolutionen.

Samtidigt blev striden om makten ute i det övriga ryska territoriet blodigare. I söder kuvade redan i början av 1918 kosackledaren Kaledins trupper tillsammans med Kornilovs och den forne tsargeneralen Denikins hopkallade Frivilligarmé sovjeterna i Kuban- och Donområdet. I Omsk bildades en sibirisk regering stödd på amiralen Koltjaks forna tsarstyrkor. I Samara utropade i maj ledande socialistrevolutionärer den s.k. Komuch-regeringen med syftet att

samla den konstituerande församlingens anhängare till motoffensiv mot sovjetstyret. I Ufa installerades den s.k. Uralregeringen av socialistrevolutionärer och kadeter.

I Murmansk och Archangelsk landsattes brittiska trupper och andra trupper från ententen, i Odessa franska. En legion av tjeckiska f d krigsfångar som mobiliserats på Rysslands sida i världskriget vände sig i maj mot sovjetmakten och gjorde gemensam sak med motregeringarna.

Ryssland befann sig från försommaren 1918 i ett komplicerat och galopperande inbördeskrig, där efterhand alltfler utländska styrkor intervenerade, från japanska i öster till amerikanska, brittiska, rumänska och franska i väster.

Samtidigt som lokala sovjeter upplöstes och deras anhängare undertrycktes militärt på de platser där motkrafterna etablerade sig, tenderade sovjetregeringen och bolsjevikmakten att falla sönder. Beslutet att godkänna de tyska fredsvillkoren i mars 1918 hade tagits efter hårda inre strider, där en majoritet länge förespråkade ett revolutionärt försvarskrig mot Lenins beredskap till fred oavsett pris.

I protest mot de återupptagna spannmålsrekquisitionerna på landsbygden och eftergifterna för tyskarna bröt SR-vänstern med sovjetregeringen och övergick under sommaren till väpnat motstånd. Under våren 1918 skiftade sovjetmakten karaktär från decentraliserat självstyre till alltmer centraliserade former där det bolsjevikiska partiet ensamt tog över. Tendenser till kommandosystem och beordrad disciplin tog sig uttryck i nyupprättade staber inom Röda armén och enmansledning i de nationaliserade fabrikerna, framtvingat av svältens, sönderfallens och inbördeskrigets kompromisslöshet. Bolsjevikerna har beskrivits som revolutionsrörelsens ”sista parti”, och hade inom sig upptagit många av den bredare rörelsens mest aktiva element och riktningar. Som alltmer synonymt med sovjetstyret kom det efterhand att omvandla sovjetmakt utan partivälde till partivälde utan sovjetmakt.

Bolsjevikerna och våldet

Från att länge ha koncentrerats till vad Robert Conquest kallade ”Den stora terrorn” under Stalintiden utvidgades på 1990-talet intresset för sovjetterror till att omfatta även den första perioden efter bolsjevikernas maktövertagande. Trots diametralt olika tolkningar av sovjetmaktens legitimitet hade det länge rått en oväntad grad av överensstämmelse mellan forskningen i väst och öst kring synen på det ryska inbördeskriget. Enligt denna samsyn utkämpades inbördeskriget mellan å ena sidan bolsjevikerna, som i visst avseende representerade sociala framsteg och å den andra sidan vita generaler i spetsen för motrevolutionär reaktion som understöddes av de europeiska världsmakterna. Bolsjevikerna segrade genom en kombination av exceptionell propaganda, en progressiv socialpolitik och den anmärkningsvärda bedriften av att bygga upp en effektiv armé från ingenting. Även om nivån på våldet var skrämmande sågs den i krigets sammanhang, för de flesta var ”inbördeskriget en heroisk period i den ryska historien, innan saker började gå fel.”

Där den tidigare dominerande västliga historieskrivningen gjorde en åtskillnad mellan inbördeskrigets våld och 1930-talets institutionaliserade terror understryker den aktuella forskningen oftare kontinuiteten. I vissa fall framhålls våldet och terrorn som från början inskrivna i bolsjevismens strategi såsom den utformades av Lenin, en tolkning som särskilt förknippas med den konservativa amerikanske historikern Richard Pipes. I vanligare fall uppfattas våldsutvecklingen som åtminstone en ofrånkomlig följd av bolsjevikernas maktövertagande i det splittrade Ryssland, så genomsyrat av våld under krigsåren, ett synsätt som återkommer såväl hos kritiska socialhistoriker som i den kritiska vänstertraditionen. Den följande utvecklingens blodighet berodde då ytterst på att bolsjevikerna för att upprätthålla sin makt tvingades bekämpa de revolutionära processer som de taktiskt gjort sig till till för i syfte att störta provisoriska regeringen. Det kunde inte ske utan den terror som till sist

förintade självaktiviteten och efterlämnade de ödelagda civila samhällena som den stalinistiska staten kunde växa fram ur.

Att bolsjevikernas säregenhet bestod i att de från första stund prioriterade våldet som politiskt medel är emellertid felaktigt. Såväl den tsaristiska statsmakten som de revolutionära populistiska grupperna och upproriska bonderörelserna hade en helt annan vana än bolsjevikerna vid att prioritera våldet i den sociala kampen.

De ledande bolsjevikerna var långt ifrån några pacifistiska "tolstojaner" och kunde knappast vara det med sina erfarenheter av 1905 års revolution, de Svarta hundradenas pogromer, massakrer på strejkande och erfarenheterna av världskriget. Men de såg heller inte våldet som något medel i sig utan saknade som marxister de gamla narodnikernas stora tilltro till revolvern och terrorn. De uppfattade istället de "arbetande massorna" som nyckeln till situationen. Genom att arbetarklassen i den marxistiska utvecklingsläran representerade framtiden bar dess självaktivitet åt rätt håll om den utvecklades under ledning av det medvetna "avantgardet" i form av ett marxistiskt parti. Ett styre som stödde sig på "massornas" maktutövning sågs som den enda garantin för revolutionens fortsatta utveckling. Etablerandet av sovjetmakten rymmer också rika exempel på hur tidigare maktlösa människor gjorde framgångsrika insatser i att organisera samhällsliv, produktion, försörjning och ordning under de svåraste förhållanden.

Att denna nya revolutionära makt skulle kunna upprättas fredligt under krigstillstånd och med Rysslands våldsamma historia var emellertid otänkbart.

Nicholas Werth liknar situationen i Ryssland under 1917 vid en explosiv cocktail där flera olika typer av våld reagerade tillsammans. Det handlade först om ett traditionellt våld rotat i den ryska landsbygdens förhållanden, där jordägarna och deras företrädare hade haft obegränsad makt att utdela bestraffningar för minsta förseelse och uppstudsighet. Tillsammans med fattigdomen och de återkommande perioderna av svält, med okunnigheten, mödorna och dödens ständiga närvaro – så sent som i början av 1900-talet dog vart fjärde barn före ett års ålder på den ryska landsbygden och medellivslängden bland bönderna var 35 år – skapade denna brutalitet en kultur där våldet var ett naturligt inslag. "Våldet och grymheten som den gamla regimen utsatte bönderna för", skriver Orlando Figes, "omvandlades till ett bondevåld som inte bara förvred det dagliga bylivet utan också slungades tillbaka mot regimen i revolutionens fruktansvärda våld." Härtill kom arbetares erfarenheter av de brutala kapitalistiska förhållandena i de ryska industristäderna och på fabrikerna samt av den tsaristiska polis- och militärapparatusens repression mot politiska och fackliga försök till organisering och aktion.

Till dessa ingredienser av brutalitet bör läggas även nationella minoriteters, inte minst judars, upplevelser av förföljelser och pogromer.

Världskriget förenade detta traditionella ryska våld med det moderna storkrigets maskindöd till en civilisatorisk tillbakagång och en "enastående brutalisering av de mänskliga relationerna", enligt Werths formulering. När de upproriska bondsoldaterna bröt sönder den militära disciplinen och samlade sig kring de olika revolutionära partierna och grupperna under 1917 åtföljdes de, enligt detta synsätt, av denna radikaliserade våldskultur.

Få av de ledande bolsjevikerna tycks ändå inledningsvis haft den fulla vidden av vad som väntade klar för sig. Några dagar efter makterövringen kunde Lenin ännu hävda: "Vi anklagas för att använda terror, men den typ av terror som de franska revolutionärerna praktiserade när de giljotinerade obehäpnade människor använder vi oss inte av och kommer förhoppningsvis inte heller att använda". Samtidigt hade dock Lenin ständigt manat till förberedelser inför ett annalkande inbördeskrig och kritiserat sovjetregeringens inledande beslut att avskaffa dödsstraffet. Denna Lenins roll som aktiv förespråkare för revolutionärt våld är en sida av sovjethistorien som särskilt uppmärksammades under uppgörelserna med sovjettiden. Och

tidigare hemliga dokument med ytterst brutala maningar till likvideringar och terror har publicerats.

Inbördeskrig och terror

När sovjetregeringen den 3 september 1918 utfärdade sitt dekret om den Röda terrorn med omfattande arkebuseringar som följd, hade inbördeskriget redan under senvåren och sommaren passerat de flesta trösklar av brutalitet. Aktuell forskning ger omfattande skildringar av både den spontana sociala hämnden som drabbade bättre ställde människor på gatan och organiserade massakrer på politiska och militära motståndare. Granskningen av den röda terrorn genom publicering av tidigare okända och kända dokument har belyst våldets dimensioner och den kultur som därmed integrerades i den nya sovjetstaten när inbördeskriget gick mot sitt slut våren 1921.

Men våldsmekanismerna kan knappast förstås utan att sättas i samband med den allmänna brutalisering av mänskliga förhållanden som präglade tsarväldets undergång i det moderna storkriget.

Våldet hade dessutom sin egen logik. Mord och överfall på rekvisitionsmän på landsbygden möttes med statliga repressalier mot bönderna och arkebuseringar. Politiska och ekonomiska försök till motstånd från borgerliga samhällsgrupper besvarades med konfiskation av egendom och arresteringar. Myterier från forna tsarofficerare som tvångsvärvats till Röda armén möttes av repressalier mot deras anhöriga. Arkebuseringar av bolsjeviker och rödgardister besvarades med avrättningar ur gisslan från borgerliga kvarter och familjer.

Nyare forskning har särskilt uppmärksammat att inbördeskriget inte bara var en affär mellan bolsjevikiska röda och tsaristiska s.k. vita styrkor utan ett komplicerat slagfält mellan socialister av olika schatteringar, sociala klasser och nationella/etniska grupper, stadsbefolkningar mot landsbygdens ”gröna” upproriska bönder och kosacker, mellan desertörer och Röda armén, centralism och lokalism eller bara samhällelig upplösning kontra försök att överhuvudtaget återställa någon form av ordning.

Bolsjevikstyrets repressiva åtgärder riktades tidigt mot den provisoriska regeringens anhängare. Kadeternas tidningar undertrycktes redan i slutet av 1917 och partiet drevs under jorden. Under våren 1918 stängdes flera mensjevikiska och socialistrevolutionära tidningar och i juni utslöts de båda riktningarna från landets högsta sovjetförsamling. Motiveringen var de motregeringar som under våren upprättats av ledande grupper i deras partier.

Även riktningar till vänster om bolsjevikerna undertrycktes efter hand. I april upplöstes Moskvas anarkistorganisationer efter anklagelser för att ha saboterat varje försök till ordning. Efter vänstersocialistrevolutionärernas brytning med regeringen och ett antal attentat mot både tyska intressen och ledande bolsjeviker, inklusive mot Lenin, arkebuserades flera ledare för SR-vänstern. Sensommaren 1918 var den organiserade terrorn redan etablerad som vapen i de inbördes stridernas växande malström.

Organiserad terror under krigs- och revolutionsförhållanden var inget specifikt för Ryssland. Den liberala borgerlighetens stora revolutioner i 1600-talets England och 1700-talets Frankrike, använde sig i sina mest kritiska skeden av massiv terror mot sina motståndare. I krigföringen mellan stater var metoden etablerad, liksom att hålla gisslan om de egna styrkorna hotades. Ståndrätter mot beväpnade civilpersoner och myterier eller för att hävda undantagstillstånd och stävja social oro var legio i stora delar av 1800-talets och det tidiga 1900-talets Europa.

Tidigare gjorde också historiker skillnad på bedömningen av terror i krigstid kontra fredstid. ”1930-talets hemska slakt”, skrev Robert Conquest om Stalinterrorn, ”utfördes inte som Lenins och Robespierres terror under en period av kriser, revolution och krig”. Bolsjevik-

terrorn 1918–21 påminde mer om jakobinernas i Frankrike, menade Conquest.

Vad de nya studierna gjort är att, inte olikt de dåtida politiska stridsskrifterna och undersökningsrapporterna från inbördeskrigets dagar, dissekera terrorn och redovisa dess innebörd för de människor som direkt berördes: Det var så här människor valdes ut, gisslan sköts och byar brändes. Det var så här man värvade dem som skulle utföra dåden, det var detta som hände med förövarna själva...

I december 1917 hade den polskfödde bolsjevikern Felix Dzerzjinskij fått i uppdrag att bygga upp sovjetmaktens egen säkerhetsstyrka – den Allryska Speciella Kommissionen för kamp mot kontrarevolution, spekulation och sabotage – på ryska förkortat VTjK, eller Tjekan som den kom att kallas, föregångaren till den sovjetiska säkerhetstjänstens olika organ med förkortningar som GPU, NKVD och KGB. Tjekan, som i början bara förfogade över något hundratal man, växte under våren 1918 till en styrka på omkring tiotusen man som användes för repressalier mot sovjetmaktens fiender. Det kunde handla om polisiära uppdrag som att arresterera opålitliga officerare, slå ner på spekulanter eller hindra motstånd mot spannmålsrekvisitioner. Den skulle fungera som sovjetregimens, den proletära diktaturens, väpnade arm och expanderade i takt med uppgifterna.

Genom Tjekans egna arkivuppgifter och dess offentliga tidning som utkom under några månader 1918 redovisades öppet med vilken skoningslöshet tjekisterna slog till mot motståndarna, hur de arresterade och arkebuserade med växande självförtroende.

Med beslutet i september 1918 om den röda terrorn fick Tjekans verksamhet en helt ny dimension. Bland bolsjevikledarna själva debatterades vid återkommande tillfällen brutaliseringen av Tjekans folk och initiativ togs för att trappa ned repressionen när så tycktes möjligt, inte minst under slutet av 1918 då mensjeviker och socialistrevolutionärer i inbördeskrigets stund tog ställning för sovjetmakten och för en tid åter kunde verka öppet. Men krigets nya skeden och terrorns logik eskalerade snart utvecklingen på nytt.

Året 1919 brukar betecknas som inbördeskrigets kulmen då sovjetmakten tidvis reducerades till ett kärnterritorium kring Petrograd och Moskva samtidigt som Koltjaks vita armé kontrollerade östra Ryssland och Sibirien, Denikins styrkor var på offensiv från Sydryssland och Judenitjs nordvästarmé marscherade mot Petrograd från Estland parallellt med att Ukraina fallit i nationalisternas händer efter Tysklands kapitulation i världskriget. För den röda och vita terrorn fanns numera få gränser. Skövlingar, massakrer och ständrätter krävde, vid sidan av de regelrätta stridshandlingarna, tiotusentals offer.

Vissa historiker hävdar att bolsjevikernas organiserade terror stod i särklass gentemot den vita terrorn, vilken mer setts som uttryck för okontrollerat våld från oregerliga soldathopar.

Till den vita sidans irreguljära terror hörde samtidigt ett av inbördeskrigets mörkaste kapitel, de stora massakrerna på judar i framförallt Sydryssland, Ukraina och Polen. I den antibolsjevikiska agitationen utmålades den nya regimen ofta som judisk och slagord som ”Ner med jude-bolsjevikerna!” eller ”Död åt de judiska kommissarierna!” utgjorde markanta inslag i motoffensiverna från kosackstyrkor, vita förband och ukrainska nationalister men även bland revolterande bönder och svältande stadsbor. Under 1919 dödades i Ukraina bortåt hundrafemtio tusen judar, tio procent av den judiska befolkningen. Över sjuhundratusen miste hus och hem och trehundratusen barn blev föräldralösa i mot-revolutionära pogromer och plundringar.

Från krigskommunism till NEP

Röda arméns erövring av Georgien där mensjevikerna styrde och undertryckandet av det legendariska Kronstadtopproret i mars 1921 brukar anges som slutpunkten för det inbördeskrig som krävt ofattbara offer. Siffror har nämnts på mellan sju och nio miljoner döda, de allra

flesta genom svält, kyla och sjukdomar medan de rent militära förlusterna inte uppgick till en tjugondel av sådana tal.

Till det kom ett ekonomiskt sammanbrott utan motsvarighet under industrialismens första århundrade. Världskrig, revolutioner, inbördeskrig, territoriella förluster och de västallierades blockader hade reducerat landets industriproduktion till knappt 18 procent av förkrignivån. Kolproduktionen låg på en fjärdedel, produktionen av bomullsvaror på 5 procent och av tackjärn under 3 procent. Industriarbetarklassen var mer än halverad och befolkningen i bolsjevikrevolutionens vagga, Petrograd, hade minskat med tre fjärdedelar.

Den sovjetmakt som under hösten 1917 hade baserat sig på arbetarnas, soldaternas och böndernas självorganiserade råd var knappt fyra år senare en centraliserad och militariserad partistat kontrollerad genom det enda tillåtna partiet, bolsjevikerna. Och detta, omdöpt 1918 till det kommunistiska partiet, hade i sin tur genomgått en metamorfos, från att vara en löst organiserad kanal för praktiki rekryterade ur storindustriernas arbetarklass 1917 till en statsbärande organisation där två tredjedelar av medlemmarna 1922 tjänstgjorde på olika nivåer inom den statliga apparaten, armén, Tjekan eller andra delar av den nya administrationen.

Den öppenhet som före inbördeskriget gjort det möjligt för olika riktningar att offentligt strida om partiets vägval hade under krigsåren alltmer underordnats den militära disciplinen; demokratiska valprocedurer ersattes av utnämningar, makten centraliserades till den nyinrättade politbyrån, organiserade partifraktioner förbjöds.

Krigsmobiliseringen gällde även för ekonomin där arbetet militariserades genom allmän arbetsplikt, produktionsbesluten fattades centralt utifrån krigshushållningens behov och handel ersattes av ransonering.

Denna s.k. krigskommunism hade uppfattats av många bolsjeviker som det omedelbara steget över till kommunismens klasslösa samhälle utan privata företag, pengar och marknad men kunde inte upprätthållas när inbördeskriget gick mot sitt slut.

Bönder som inte längre hotades av godsägarnas återkomst riskerade att revoltera på nytt mot spannmålsrekvisitioner och även städernas arbetare protesterade mot krigstidens restriktioner.

Samtidigt stod det klart att den världsrevolution till vilken bolsjevikerna 1917 satt sitt hopp var på väg att åtminstone tillfälligt bedarra. Den tyska novemberrevolutionen 1918 med det wilhelmska kejsardömets fall och spartakistupproret i Berlin 1919, den Habsburgska dubbelmonarkins upplösning följt av de ungerska och bayerska rådsrepublikernas tillkomst hade mitt under det ryska inbördeskrigets brutalaste period hållit förhoppningen levande hos bolsjevikerna att deras exempel snart skulle följas i övriga Europa.

Våren 1919 hade en ny världsorganisation, Kommunistiska Internationalen – Komintern – bildats i Moskva för att samla arbetarrörelsens vänsterkrafter för världsrevolutionen.

Två år senare var dock revolutionsförsöken i övriga Europa kvästa och en ny stabilitet började ta form genom Versaillesfreden. Bolsjevikmakten trädde ut ur inbördeskriget som segrare men i ett sammanstörtat samhälle, isolerat från omvärlden och med krigets erfarenheter inpräglade i såväl politik som människor.

Samma partikongress vars ledamöter i mars 1921 drog ut på isarna runt flottbasen Kronstadt för att kväsa de upprorsmän som åter reste parollen från 1917: ”All makt åt sovjeterna!”, beslutade att avveckla krigskommunismen till förmån för en ny ekonomisk politik, NEP. Rekvisitioner ersattes av beskattning av bönderna, ransoneringar av bondemarknader och friare köpenskap, statlig styrning efter hand av privata företag. Den ekonomiska liberaliseringen åtföljdes inte i samma grad av politisk avspänning.

1922, året för den stora svälten kring Volga, inledde bolsjevikmakten omfattande kampanj

för att dra in kyrkans tillgångar, bryta prästers och rabbiners ställning bland folket och bygga upp ett nytt utbildningsväsende och en ny kultur på sekulär kommunistisk grund.

Istället för att legalisera de forna skilda socialistiska strömningarna upplöstes de sista rivaliserande grupperingarna medan andra inkorporerades i kommunistpartiet.

Tvärtemot att avveckla Tjekan utvecklades denna till att övervaka även de interna partiförhållandena. Den organiserade terrorn från inbördeskrigets dagar trappades ned men utan att upphöra helt. Gripandet av politiska motståndare minskade men upphörde inte, flera fördes bort till läger som upprättats under inbördeskriget. Skenrättegångar genomfördes mot ledande SR-företrädare, dödsstraffet avskaffades inte utan praktiserades både mot vanliga kriminella och politiska motståndare.

Ändå innebar, understryker historiker, den följande perioden fram till 1927–28 en tid av minskande politiskt våld och öppnare debatt med ökande möjligheter på ekonomins, samhällslivets och kulturens olika områden. Inom det statsbärande partiet gick diskussionens vågor höga om vägvalen inför framtiden. Oppositionella riktningar som ”Demokratiska centralisterna”, ”Arbetaroppositionen” och ”Vänsteroppositionen” formades kring krav på att återupprätta den inre partidemokratin, återställa fabrikskommittéernas ställning och återskapa vad man såg som sovjetdemokratin från revolutionens första tid.

Ett mått av politisk stabilisering med social uppbyggnad och ekonomisk återhämtning tycktes 1926–27 ha övervunnit inbördeskrigets värsta kriser. Spannmålsproduktionen och djurhållningen nådde de åren upp till förkrignivå samtidigt som en viss modernisering och mekanisering av bruksmetoderna hade inletts. Detsamma gällde för småindustri och hantverk medan tillverkningskapaciteten i industrin som helhet överträffade förkrignivån. Även om över en miljon arbetare ännu registrerades som arbetslösa hade antalet industriarbeten mer än fördubblats sedan bottenåret 1920. Reallönerna för arbetare hade inte bara åter nått upp till förkrignivån utan passerat den.

Samtidigt kunde ingen bortse ifrån återkommande svårigheter. Just året 1927 genomfördes flera stora arbetarstrejker mot prisökningar och växande sociala klyftor i samhället.

I städerna kunde arbetare som burit revolutionens vedermödor och ännu levde under svåra förhållanden reagera mot köpmännens och småföretagarnas, de s.k. NEP-männens, växande välstånd.

På landsbygden ökade skillnaderna mellan fattiga bönder och dem som kunde effektivisera sitt jordbruk för att bättre nära sig själva och sälja av överskottet. En växande andel av jordbruksproduktionen konsumerades av bondebefolkningen medan priserna ökade i städerna.

Mot slutet av 1927 och början av 1928 skakades NEP av sammanbrott för spannmålsmarknader och nya livsmedelskriser i städerna.

Oenigheterna i bolsjevikpartiet efter inbördeskriget hade gällt hela perspektivet för uppbyggnaden av ett socialistiskt samhälle, både vad gällde det politiska systemets utformning, ekonomins utveckling och relationerna till omvärlden.

Förespråkarna för ökad partidemokrati och ett demokratiserat sovjetsystem hade hejdots redan våren 1921 genom införandet av fraktionsförbud inom partiet.

Partimonopolet och fraktionsförbudet till trots kritiserades NEP från vänster av den forne ledaren för Röda armén Leo Trotskij och dennes anhängare vilka varnade för att de nyväckta kapitalistiska krafterna i städerna och på landsbygden skulle få överhanden. Bara två procent av småindustrins arbetare var i mitten av 1920-talet statligt anställda och endast en procent av landsbygdens besådda areal odlades av kollektivjordbruk, framhöll oppositionen i sin kritik. Revolutionens framtid, menade vänsteroppositionen, låg i fortsatt socialisering, förstärkt arbetarinflytande genom återupprättad sovjetdemokrati och fortsatt stöd åt revolutionära

krafter ute i världen. NEP fördjupades istället, ansåg kritikerna, åt höger under ledning av Nikolai Bucharin genom fortsatt marknadsorientering och i riktning mot nationell isolering under Stalins berömda formel om ”socialism i ett enda land.”

Kriserna för NEP 1927–28 markerade slutet för den öppna och period av vägvälsdiskussioner som präglade åren efter inbördeskriget. När partiets generalsekreterare Josef Stalin och dennes anhängare återupptog spannmålsrekvisitionerna 1928 och lanserade den första femårsplanen med massiv industrialisering och kollektivisering av det ryska jordbruket inleddes en omvälvning, anser historikern Robert Service, av samma dimension som revolutionen 1917. Då var oppositionen från 20-talet kuvad, Lenin borta och rivalerna i partiledningen som Trotskij, Zinovjev, Kamenev och Bucharin störtade och utrensade.

Stalin själv hade egentligen inte spelat någon framträdande roll i debatten om perspektiven för den framtida uppbyggnaden. Han var ledare och representant för partiets organisationsmaskineri, understryker hans biografer.

Till frågan om Stalintiden som brott eller kontinuitet med revolutionsårens bolsjevism understryker många historiker likheterna och pekar på att metoder som diktatur, terror, tvångsrekvisitioner, skenrättegångar, läger och en kultur som rättfärdigade våld grundlades redan under inbördeskriget och Lenins tid. Andra framhåller fortfarande skillnaderna både vad gäller proportionerna och sammanhanget; förtryck och våld under brutaliserad krigstid eller mot ett samhälle i fredstid. Åter andra menar att de sammantagna effekterna av revolutionerna, terrorn, maktmonopolet och den bolsjevikiska ideologin uttraderade de krafter som inifrån hade kunnat reformera det samhällssystem som utgick ur inbördeskriget.

Författaren Victor Serge som personligen upplevde bolsjevikrevolutionen och blev en av Stalintidens skarpaste litterära kritiker fångar väl hur revolutionstidens medaktörer kunde sammanfatta sina erfarenheter. Formuleringen anknyter till socialhistorikernas jakande svar på kapitlets inledande fråga om bolsjevismen var en kanal för den breda revolutionsrörelsen 1917: *Det sägs ofta att stalinismens embryo fanns inneboende i bolsjevismen från begynnelsen. Jag har ingen invändning mot det. Bara den att bolsjevismen också innehöll andra embryo – i massor – och att de som upplevde entusiasmen under de första årens segerrika revolution inte kan glömma det. Att bedöma en levande människa utifrån den dödliga mikrob som obduktionen återfann i hennes lik, och som hon kanske bar med sig sedan födelsen, är det särskilt förnuftigt?*

Litteraturreferenser

1. Edward Acton *Rethinking the Russian Revolution* London, New York 1998
2. V P Butt, A B Murphy, N A Myshov och G R Swain eds *The Russian Civil War. Documents from the Soviet Archives* London 1996
3. Tony Cliff *Lenin* vol 1-4 London 1975-79
4. Robert Conquest *Den stora terrorn: Stalins skräckvälde under 30-talet* Stockholm 1971
5. Isaac Deutscher [Stalin](#): en politisk biografi Göteborg 1972
6. Orlando Figes *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924* London 1996
7. D H Kaiser ed *The Workers' Revolution in Russia 1917. The View From Below* Cambridge 1987
8. John Keep *The Russian Revolution. A Study in Mass Mobilisation* London 1976
9. John D Klierand och Shlomo Lambroza ed. Pogroms. *Anti-Jewish Violence in Modern Russian History*. Cambridge University Press 1992

10. Ronald Kowalski *The Russian Revolution 1917-1921* London, New York 1997
11. Walter Laqueur, *Black Hundreds: The Rise of the Extreme Right in Russia* New York 1994
12. Nora Levin *The Jews in the Soviet Union since 1917* 2 vol London 1990
13. Stefan Lindgren *Lenin* Stockholm 1999
14. David Mandel *The Petrograd workers and the fall of the old regime: From the February revolution to the July days, 1917* London 1983 samt *The Petrograd workers and the Soviet seizure of power: from the July days 1917 to July 1918*, London 1984
15. Roj Medvedev [Stalin och stalinismen](#) Stockholm 1981
16. Richard Pipes *Den ryska revolutionen* Stockholm 2001 (New York 1995)
17. Richard Pipes ed *The Unknown Lenin: from the secret archive* New Haven Conn 1996
18. Alexander Rabinowich *The Bolsheviks come to power: the revolution of 1917 in Petrograd* New York 1976 [sv. övers.: [Bolsjevikerna kommer till makten](#)]
19. Christopher Read *From Tsar to Soviets : the Russian people and their revolution 1917-21* London 1996
20. Salomon Schulman *Jiddischland : bland rabbiner och revolutionärer* Nora 1998
21. Robert Service *The Bolshevik Party in Revolution. A Study in Organisational Change* London 1979
22. Robert Service *Lenin – a biography* London 2000
23. Robert Service *The Russian Revolution 1900-1927* New York 1999 (1986)
24. Jeremy Smith *The Bolsheviks and the National Question 1917-1923* London New York 1999
25. S A Smith *Red Petrograd : Revolution in the factories 1917-18* Cambridge 1983
26. Ronald Gregor Suny *The Revenge of the past : nationalism, revolution and the collapse of the Soviet Union* Stanford 1993
27. Arkadij Vaksberg *Stalin against the Jews* New York 1994
28. Rex A Wade *Red Guards and Workers' Militias in the Russian Revolution* Stanford 1984
29. Rex A. Wade *The Russian Revolution, 1917* Cambridge 2000
30. Robert Weinberg *Stalins forgotten Zion* New York 1998
31. Nicolás Werth ”En stat mot sitt folk. Våld, repression och terror i Sovjetunionen” i Stéphane Courtois mfl red *Kommunismens svarta bok* Stockholm 1999 (Paris 1997)
32. Alan Wildman *The End of the Russian Imperial Army* vol 1: *The Old Army and the Soldiers' Revolt (March-April 1917)*, Princeton 1980 samt vol 2: *The Road to Soviet Power and Peace*, Princeton 1987
33. Beryl Williams *Lenin* Essex 2000